

CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN VESTUL ROMÂNIEI (Sec. II—IV e .n.)

GHEORGHE LAZIN

Prezenta lucrare, își propune să analizeze, circulația monetară în sec. II—IV, din spațiul rămas în afara fruntariilor vestice¹ ale Daciei, teritoriu neînglobat odinioară în Imperiul Roman.

Pentru o mai concludentă analiză a acestui proces din regiunile vestice — extra fines provinciae — considerăm, necesar ca mai întâi, să prezentăm un catalog descriptiv al descoperirilor monetare (indiferent de natura lor, tezaure sau monede izolate) care se încadrează în spațiul și perioada care ne preocupă.

*

1. a) Arad (jud. Arad)**

În 1932, în împrejurimile orașului, s-a găsit o monedă de bronz, de la Constanțiu II Caesar (coh.², 167)², o altă monedă, tot din bronz, emisă în atelierul de la Heracleia sub Valentinian I (Coh.², 4), este semnalată³ ca descoperită pe teritoriul orașului.

b) Arad — Ceala.

Din acest punct, provin denari romani aparținând lui : Nero, Titus, Antoninus Pius, Faustina senior și Faustina junior⁴. În campania de săpături arheologice din anul 1962, au ieșit la iveală două monede, un denar al lui Caracalla și un bronz, emis sub Constanțiu II⁵.

2. Batăr (jud. Bihor).

Cîteva monede, găsite aici, se înregistrează în anul 1910 la Muzeul din Oradea (inv. 285—288). Repartizarea este următoarea : Hadrian 2, Antoninus Pius 2, Commodus 2, Gordian III 2⁶.

3. Bicaciu (jud. Bihor).

Două monede de la Theodosius. Muzeul din Oradea (inv. 265—266)⁷.

***) Numerotarea din catalogul descriptiv, corespunde cu cea făcută pe harta și tabelul anexat (fig. 1 și 2).

4. Bihor — județ.

În colecția numismatică a Muzeului din Oradea, se află mai multe monede, emisiuni ale împăraților : Traian, Hadrian, Antoninus Pius, Gordian III, Filip Arabul, Maxentius, Constantin I, Constanțiu II, Iulian Apostatul, Valentinian I și Valens. Piesele sînt găsite izolat.

Bibliografia privitoare la ele⁸, nu menționează locurile de descoperire, ci precizează doar că provin de pe teritoriul județului.

5. Buhani (jud. Arad).

Două monede de aur emise în timpul lui Marcus Aurelius⁹.

6. Cheresig (jud. Bihor).

Ca descoperite în localitate, sînt semnalate cîteva monede romane imperiale. Nu se precizează emitenții și nici numărul pieselor¹⁰.

7. Chisindia (jud. Arad).

Întimplător s-au găsit două monede de argint de la Antoninus Pius și una de bronz de la Filip Arabul¹¹.

8. Chișineu Criș (jud. Arad).

Denar de la Elagabal (coh.² 1), găsit în 1952¹².

9. Cicir (jud. Arad).

Trei monede de argint, emise de împărații : Vespasian¹³, Domițian¹⁴, Traian¹⁵.

10. Cipău (jud. Mureș).

În 1959 „într-o mică ulcică sură“ s-a găsit un tezaur compus din 15 monede de bronz. Cele mai vechi piese, sînt de la Constantin I, iar cele mai recente de la Valentinian I. Cantitativ, se eșalonează în timp, pe împărați, după cum urmează : Constantin I 3, Constantin II 2, Constanțiu II 7, Valentinian I 3. Monedele ce compun acest mic tezaur, au fost emise la Siscia (6), Thessalonic (3), Cyzic, Aquileia, Antiohia, Augusta Treverorum, Constantinopol¹⁶.

11. Covăsiș (jud. Arad).

Un tezaur de cca. 500 monede romane imperiale s-a descoperit în anul 1872. Din conținutul său (risipit în cea mai mare parte, și deci, fără posibilitatea unei valorificări științifice corespunzătoare) au putut fi identificate 114 piese, emisiuni ale următorilor împărați și membri ai familiilor imperiale : Nero 2, Galba 1, Vittelius 3, Vespasian 45, Titus 2, Domițian 1, Traian 34, Hadrian 23, Sabina 1, Faustina senior 1¹⁷.

12. Dezna (jud. Arad).

Monede romane imperiale de argint și bronz¹⁸.

13. Diosig (jud. Bihor).

Ca descoperit, la sfîrșitul secolului trecut, este semnalat un tezaur „cu 65 denari romani de argint“.

Dintre aceste piese, 22 au ajuns la Muzeul din Budapesta¹⁹. Nu se fac alte precizări.

14. Episcopia Bihorului (jud. Bihor).

Monedă de bronz de la Claudius II, găsită în 1939²⁰.

15. Gurani (jud. Bihor).

În 1905, la Muzeul din Oradea, se înregistrează o monedă de la Constantin I, găsită la Gurani²¹.

16. **Gyula** (Republica Populară Ungară).

Ca descoperită în împrejurimi este semnalată o monedă (imitație ?) de la Faustina senior²².

17. **Haieu** (jud. Bihor).

Denar de la Hadrian. Muzeul din Oradea (inv. 157)²³.

18. **Horia** (jud. Arad).

S-au găsit 4 monede de bronz. Sînt emise sub : Licinius I 1, Constantin I 1, Constanțiu II 2²⁴.

19. **Igrița — peșteră** (com. Aștileu, jud. Bihor).

În anul 1968, un localnic, a găsit în peștera Igrița situată pe valea Crișului Repede, la cca. 7 km sud de Aleșd, în hotarul comunei Aștileu, un tezaur de denari romani imperiali.

Tezaurul este compus din 28 de piese, emise în timpul lui A. Pius, Faustina Senior, Marcus Aurelius, Lucius Verus, Lucilla Veri, Commodus, Crispina²⁵.

20. **Livada de Bihor** (jud. Bihor).

Denar de la Antoninus Pius²⁶.

21. **Mișca** (jud. Arad).

Monedă de la Constantin I, Muzeul din Oradea (inv. 282 — 3 a/ 1904)²⁷.

22. **Nădlac** (jud. Arad).

Două monede de bronz din epoca constantiniană²⁸.

23. **Oradea** (jud. Bihor).

În colecția Liceului nr. 1 din Oradea se află 2 denari de la Hadrian²⁹, iar la Muzeul de istorie, un denar de la Domițian și 2 piese de bronz de la Aurelian și Crispus³⁰.

Monedele s-au găsit pe teritoriul orașului și în împrejurimi.

24. **Păuliș** (jud. Arad).

Cu ocazia unor lucrări agricole s-a găsit un denar de la Hadrian³¹.

25. **Pecica** (jud. Arad).

De pe teritoriul localității, ca descoperiri întâmplătoare, sau în cadrul unor cercetări arheologice, au ieșit la iveală mai multe monede. La punctul „Șanțul Mare“, cercetările arheologice, au scos la lumină, printre alte materiale, și un denar de la Traian (Coh.², 83; Strack p. 173, pl. II/148)³². La cca. 2 km V.N.V., de comună s-a găsit o monedă fourée de la Crispina, și un denar al Iuliei Domna (Coh.², 123). În vatra comunei s-a descoperit o monedă de bronz, emisă la Viminacium, în timpul Etrusciliei (Pick, 137)³³. Ca descoperiri întâmplătoare, se mai menționează : un antoninian de la Galienus³⁴, o monedă de aur de la Probus³⁵ și două monede de aramă de la Constantin I³⁶.

26. **Salonta** (jud. Bihor).

Un tezaur monetar, format din 141 monede republicane, cîteva de la Augustus, 2 de la Domițian și 2 de la Commodus, a fost găsit la sfîrșitul secolului XIX³⁷.

27. **Seleuș** (jud. Arad).

Doi denari emiși în timpul lui Antoninus Pius³⁸.

28. Sintana (jud. Arad).

După primul război mondial, s-au aflat aici monede de bronz de la Constans și Constanțiu II.

În cea mai mare s-au risipit³⁹. O monedă de bronz de la Carus, a fost găsită în 1932⁴⁰.

29. Tăuț (jud. Arad).

Două monede de argint. Emise sub Septimius Severus și Alexander Severus⁴¹.

30. Troiași (jud. Arad).

Pe dealul „Gomile“, în 1963, s-a găsit o monedă de bronz de la Filip Arabul junior, cu legenda : PROVINCIA DACIA ANI (Pick, 28)⁴².

31. Uileacul de munte (jud. Bihor).

Întimplător s-au descoperit 2 denari, unul al lui Traian, iar celălalt al Faustinei senior⁴³.

32. Vinători (jud. Arad).

Tezaur de monede imperiale, risipit în cea mai mare parte (lipsește deci posibilitatea unei valorificări științifice corespunzătoare). Din conținutul său, s-au salvat 150 piese. Pe multe dintre ele se putea citi numele împăraților Domițian și Hadrian⁴⁴. Se poate afirma deci, fără certitudine însă, că tezaurul începe încă în secolul I e.n. (foarte probabil, conține piese doar din a doua jumătate a acestui secol) și se prelungește pînă spre mijlocul secolului II.

*

Reprezentată pînă în prezent, în numai 32 de localități (vezi fig. 1 și 2) — și numărul acestora este mereu în creștere — circulația monetară din vestul României în sec. II—IV, poate furniza interesante date de ordin numismatic și istoric.

Valorificarea deplină a acestui izvor direct, care îl constituie moneda, întîmpină însă o serie de dificultăți, care provin din modul necorespunzător de consemnare sau publicare a unor descoperiri mai vechi.

În multe cazuri, și ne referim în primul rînd la tezaurele monetare, care ar putea furniza datele cele mai cuprinzătoare, sînt insuficient stabilite sau chiar de loc : împrejurările descoperirii, numărul exact al pieselor, metalul folosit la batere, determinarea precisă, mediul (arheologic sau nu) în care s-au găsit.

În ansamblul, acești factori limitează într-o oarecare măsură valoarea documentar-informativă a descoperirilor respective.

Moneda în circulație, în vestul României, în sec. II—IV, este cea romană. Circulația monetară, din ținuturile mărginașe de vest ale Daciei, poate fi împărțită în funcție de numărul, volumul descoperirilor, precum și metalul folosit, în două faze bine distincte între ele prin mai multe particularități definitorii.

Prima fază mai scurtă este cuprinsă între a doua jumătate a sec. I e.n. și sfârșitul sec. II e.n., iar a doua fază, începe în sec. III și ține pînă la sfârșitul sec. IV.

Prima fază, se caracterizează printr-o circulație monetară intensă, fapt demonstrat nu numai de monedele izolate, aflate în număr considerabil în acest teritoriu, cît mai ales de tezurile monetare de la : Covăsint, Igrîța, Salonta, Vinători⁴⁵.

Majoritatea covârșitoare a monedelor aflate în circulația în prima fază sînt din argint, excepție constituie 2 piese de aur, găsite la Buhani, datînd din vremea lui Marcus Aurelius, precum și o monedă de bronz descoperită la Pecica, emisă sub Crispina. Nu este mai puțin adevărat însă, că bibliografia referitoare la descoperirile, încadrate de noi în prima fază, în multe cazuri omite pomenirea metalului folosit la batere, și, deci există posibilitatea ca numărul monedelor de aur sau bronz să fie mai ridicat.

Tezaurile monetare descoperite pînă în prezent în aceste teritorii vestice, și care aparțin cronologic primei faze, își au cu excepția celor de la Igrîța și Salonta (asupra acestuia din urmă avem rezerve) începutul perioadei de formare în răstimpul Nero-Nerva. Tezaurile aparținînd primei faze (sec. I—II) se încheie de obicei în a doua jumătate a sec. II. Ascunderea lor⁴⁶, fiind cauzată foarte probabil de invazia marcomanilor în Dacia. Incadrarea pieselor izolate din a doua jumătate a sec. I, în această lucrare, își are explicația în aceea că denarii din perioada Nero-Nerva⁴⁷, în sec. II sînt încă în circulație. De altfel în zonele limitrofe imperiului, circulația monedelor, pe lîngă o intensitate redusă, are și un ritm mai lent.

Faza a doua, care acoperă sec. III—IV, își are elementele ei specifice. Moneda aflată în circulație, este în cea mai mare parte din bronz, aurul nu este reprezentat decît printr-o descoperire singulară, cea de la Pecica (este vorba de o piesă de aur emis în timpul lui Probus)⁴⁸.

Circulația monetară este considerabil redusă. În această fază, deși se întinde pe o perioadă de timp destul de mare, nu avem decît un singur tezaur monetar (descoperirea de la Cipău, jud. Mureș)⁴⁹.

O privire comparativă asupra celor două faze, scoate în relief cîteva deosebiri.

Volumul circulației monetare, în prima fază, față de faza a doua este mult mai mare. În timp ce în prima fază (sfârșitul sec. I—sec. II), pe lîngă numărul ridicat de piese ce constituie obiectul unor descoperiri izolate, avem 4 tezaure, cu un număr apreciabil de piese (singură descoperirea de la Covăsint este apreciată la 500 monede !), în faza a doua se încadrează doar un singur tezaur, format numai din 15 monede, precum și un număr mult mai redus de monede izolate (vezi fig. 2).

Tezaurile primei faze, se întind, în timp pe cel puțin un secol, pe cînd tezurul de la Cipău, inclus în faza a doua, conține piese emise pe un interval mai mic de 70 de ani.

Deosebiri există și în privința metalului folosit, monedele care circulă în faza I-a, și în special tezaurele sînt exclusiv din argint, pe cînd

în faza a II-a, monedele izolate sînt în mare parte din bronz. Însuși singurul tezaur existent în această fază, are piesele confecționate numai din bronz.

Un aspect interesant, care se poate ridica pe marginea descoperirilor monetare menționate mai sus, este și acela al unor probleme de rang etnic.

Moneda în sine, ca valoare, sau ca instrument al schimbului, ruptă de contextul arheologic, nu poate indica etnicul unei populații sau comunități care a folosit-o în relațiile ei comerciale, atît pe piața locală, cît și în schimburile cu vecinii.

Cine puteau fi din punct de vedere etnic posesorii acestor tezaure sau monede izolate ?

Frecvența descoperirilor de monede izolate și în special a unor tezaure (compoziția particulară a acestora din urmă) într-o regiune sau zonă, în care este bine cunoscută și dovedită arheologic o populație oarecare, în cazul nostru dacii liberi, (vezi la sfîrșit lista așezărilor și descoperirilor dacice din vestul României în sec. II—IV) ne permite să atribuim, și să considerăm monedele respective, (fie izolate, fie tezaure) ca instrumente de schimb, folosite de comunitățile de daci liberi, pentru nevoile legate de piața internă, cît și în legăturile comerciale cu vecinii (în primul rînd cu Imperiul Roman)⁵⁰.

În sprijinul acestei afirmații stă mărturia descoperirii unor tezaure sau monede izolate, chiar în așezările dacilor liberi, ex.: Arad — Ceala, Cicir, Cipău, Covăsinț, Horia, Livada de Bihor Sîntana etc.

Poate că s-ar putea obiecta că multe dintre descoperirile monetare, menționate mai sus, ar aparține sarmaților-iazigi, stabiliți în cîmpia dintre Dunăre și Tisa, încă în timpul domniei lui Tiberiu, pe la anul 20 e.n.⁵¹.

Trebuie să avem în vedere însă, că această populație, este documentată mai mult în regiunile de stepă⁵², situate mai spre vest, vestigiile iazige la nord de Mureș, se fac tot mai puțin simțite, rărindu-se treptat pînă la dispariția completă.

Ținem să subliniem că populația dacică, rămasă în afara hotarelor de vest ale Provinciei (cunoscută în literatura de specialitate sub numele de daci liberi) cunoaște și folosește moneda romană, care a pătruns la ei prin intermediul schimbului.

Comunitățile de daci liberi, comunități sedentare, sînt deprinse mai de mult cu relațiile marfă-bani, cu schimbul bazat pe sistemul monetar. Ele vor continua să folosească moneda romană, pînă tîrziu în sec. IV (lucru demonstrat printre altele și de descoperirea de la Cipău)⁵³.

Schimbul în natură, vine să întregescă tabloul vieții comerciale a dacilor liberi rămași în afara limitelor vestice ale Provinciei. În multe așezări dacice din sec. II—IV, găsim din abundență material de factură romană (ceramică în special)⁵⁴. Acest fapt argumentează cu convingere existența schimbului făcut direct pe baza produselor în natură.

Comparativ cu documentarea numismatică bogată, existentă pînă acum la carpai și dacii liberi din Moldova și Cîmpia Munteniei în sec.

II—IV, documentarea numismatică, privitoare la dacii liberi din vest, este mult mai săracă, dar totuși — suficientă pentru stabilirea unor concluzii valabile.

Credem că, descoperiri noi și cercetări mai ample în viitor, vor completa și lărgi cunoștințele noastre privind procesul circulației monetare în sec. II—IV, în această zonă a țării.

KIVONAT

A szerző a római Dácia nyugati határán kívüli terület i.sz. II—IV. sz. pénzforgalmát tárgyalja s megállapítása szerint e századok római érmeit a szabad dákok használták belső és külső kereskedelmi kapcsolataik lebonyolításánál.

NOTE

1. Pentru circulația monetară, în partea de nord-vest a României, în aceeași perioadă (sec. II—IV), vezi GH. LAZIN, *Circulația monetară în nord-vestul României (sec. II—IV)*, în curs de tipărire într-una din publicațiile Muzeului din Satu Mare.
2. B. MITREA, *Découverts récentes ou plus anciennes de monnaies antiques et byzantines en Roumaine în Dacia*, N.S.IX, 1965, p. 493, nr. 35 idem, *Descoperiri recente și mai vechi de monede antice și bizantine în Republica Socialistă România*, în SCIV, X.VI 3, 1965, p. 612, nr. 35 (în continuare se va nota doar numele revistei, anul, pagina și numărul).
E. DÖRNER, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Ed. Mz. Arad, 1968, p. 27, nota 82 (în continuare, E. Dörner, Urme ...)
3. *Dacia*, N.S. VIII, 1963, p. 592, nr. 18; SCIV, XIV, 2, 1963, p. 489, nr. 18.
E DÖRNER, *Urme ...*, p. 27, nota 82.
4. SCIV, XVII, 2, 1966, p. 420, nr. 17
SCIV, XIX, 1, 1968, p. 176 nr. 46.
5. *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 592, nr. 17; SCIV, XIV, 2, 1963, p. 467, nr. 17.
I. H. CRIȘAN și E. DÖRNER, *Așezarea dacică din sec. IV e.n. de la Arad—Ceala*. Comunicare la a II-a sesiune științifică a muzeelor, București, 1965, E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 24.
6. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 385, nr. 43; SCIV, XVIII, 1, 1967, p. 197—198, nr. 43.
7. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 385, nr. 44; SCIV, XVIII, 1, 1967, p. 188, nr. 44.
8. *Dacia*, N.S. XI, 1965, p. 496, nr. 42; SCIV, XVI, 3, 1965, p. 613, nr. 42.
9. S. MÁRKI, *Aradvármegye és Arad Szabad Király Város Története, II/1, Arad 1892*, p. 27 (de aici înainte Aradvármegye ...)
10. SCIV, XIX, 1, 1968, p. 177, nr. 49.
11. S. MÁRKI, *Aradvármegye ...*, p. 27.
12. *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 496, nr. 39; SCIV, XVI, 3, 1965, p. 613, nr. 39.
13. I. H. CRIȘAN, *Așezarea dacică din sec. II—III e.n. de la Cicir*. Comunicare la a III-a sesiune științifică a muzeelor, București, 1966.
Idem, *Continuitatea dacică în Cîmpia Aradului, în Apulum*, VII/1, p. 248.
14. SCIV, XIX, 1, 1968, p. 177, nr. 50.
15. *Dacia*, N.S. VII, 1963, p. 593, nr. 24; SCIV, 2, 1963, p. 469, nr. 24.

16. Asupra acestei descoperiri sînt cîteva discuții contradictorii, vezi: B. MITREA, în *SCIV*, XII, 1, 1961, p. 150, nr. 31; N. VLASSA, O pătrundere dinspre vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n., în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 505—507 și 509—512; D. PROTASE, Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii, Ed. Acad., Buc., 1966, p. 162—163 și nota 413.
17. I. MILETZ, în *Történelmi és Régészeti Értesítő* (seria veche), II, 1876, p. 168; S. MARKI, *Aradvármegye ...*, p. 26—28; E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 18.
18. S. MARKI, op. cit., p. 27.
19. Archéert, XX, 1900, p. 182; I. WINKLER, Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bin zum Beginn der Dakerkriege, in *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, Jahrgang, 1967, p. 145, nr. 50; D. PROTASE—T. BADER, Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirisa, în *Tezaurare monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 49, nota 13.
Bibliografia menționată nu specifică compoziția tezaurului, precum nici faptul că acesta este din timpul Republicii sau a Imperiului, motiv pentru care această descoperire nu poate fi pusă în discuție.
20. *Dacia*, N.S. X, 1966, p. 408, nr. 26; *SCIV*, XVIII, 2, 1966, p. 421, nr. 26.
21. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 387, nr. 53; *SCIV*, XVIII, 2, 1967, p. 199, nr. 53.
22. C. MOISIL, Monede și tezaurare monetare din România Mare, în *BSNR*, an XVII, 1922, p. 58, nr. 94.
23. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 387, nr. 54; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 199, nr. 54.
24. *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 380, nr. 51; *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 576, nr. 51; E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 27 și nota 82.
25. Informație N. Chidioșan, Muzeul de Istorie Oradea;
Despre peșterea Igrîța, am primit amănunte de la T. Rusu, cercetător științific la Institutul de Speologie Cluj. Adresăm și aici mulțumiri călduroase celor doi specialiști pentru informațiile și ajutorul acordat.
26. *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 497, nr. 49; *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 614, nr. 49.
27. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 387, nr. 56; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 199, nr. 56.
28. E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 27, și nota 82.
29. *Dacia*, N.S. IX, 1965, p. 497, nr. 54; *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 615, nr. 54.
30. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 387, nr. 59—60; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 199, nr. 59—60.
31. *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 381, nr. 60; *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 577, nr. 60.
32. *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 381, nr. 61, *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 578, nr. 61;
I. H. CRISAN, Sanctuarul dacic de la Pecica, în *AMN*, III, 1966, p. 98—99, fig. 4;
E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 14.
33. *SCIV*, XIX, 1, 1968, p. 179, nr. 66.
34. *Dacia*, N.S. X, 1966, p. 410, nr. 38; *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 423, nr. 38.
35. *SCIV*, XIX, 1, 1968, p. 179, nr. 67.
36. S. MARKI, op. cit., p. 27; E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 28, nota 82.
37. O. GOHL, *Archéert*, XX, 1900, p. 434; I. WINKLER, Schatzfunde romischer Silbermünzen in Dakien, p. 152, nr. 129.
38. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 388, nr. 65; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 200, nr. 65; *SCIV*, XIX, 1, 1968, p. 180, nr. 75.
39. *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 382, nr. 68; *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 579, nr. 68.
40. *Dacia*, N.S. X, 1966, p. 411, nr. 41; *SCIV*, XVII, 2, 1966, p. 423, nr. 41.
41. S. MARKI, *Aradvármegye ...*, p. 27.
42. *Dacia*, N.S. VIII, 1964, p. 383, nr. 74; *SCIV*, XV, 4, 1964, p. 579, nr. 74.
43. *Dacia*, N.S. XI, 1967, p. 388, nr. 67; *SCIV*, XVIII, 1, 1967, p. 200, nr. 67.
44. S. MARKI, *Aradvármegye ...*, p. 27—28; E. DÖRNER, *Urme ...*, p. 18—19; D. PROTASE—T. BADER, Tezaurul de denari romani imperiali, de la Ghirisa, în *Tezaurare monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 57, nota 13.

45. Tezaurul de la Diosig, nu-l includem din cauza informațiilor foarte vagi pe care le deținem privitor la el. Unele rețineri avem și asupra tezaurului de la Salonta, însă, în conținutul său întâlnim și câteva piese din epoca Imperiului.
46. Asupra cauzelor îngropării tezaurilor monetare, găsite în afara graniței de vest și nord-vest a Daciei, vezi: D. PROTASE—T. BADER, *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa, în Tezaururi monetare din județul Satu Mare*, Ed. Mz. Satu Mare, 1968, p. 49, și nota 14.
47. D. PROTASE, *Problema continuității...*, p. 100.
48. Vezi nota 35.
49. Vezi nota 16.
50. Același criterii de atribuire etnică le-am folosit și pentru descoperirile monetare (din aceeași epocă și zonă) aflate mai spre nord, vezi nota 1.
51. *Naturalis Historia*, IV, 80—81; cf. C. DAICOVICIU, *Inst. Rom.*, I, București, 1960, p. 264—265.
52. Despre descoperirile sarmatice vezi, M. PARDUCZ, *A szarmatakor emlékei Magyarországon (Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn)* I, în *ArchHung*, XXV, 1941; II, în *ArchHung*, XXVIII, 1944; III, în *ArchHung*, XXX, 1950.
53. D. PROTASE, *Problema continuității...*, p. 196—197.
54. Cf. S. DUMITRAȘCU, *Așezări...*

LISTA AȘEZĂRILOR ȘI DESCOPERIRILOR DACICE DIN VESTUL ROMÂNIEI ÎN SEC. II—IV^{***})

(The list of the places of living and of the dacian discoveries
in the II—IV century in western side of Rumania)

1. a) **Arad-Ceala** (jud. Arad) — S. Dumitrașcu, *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României în sec. II—IV e.n. în Lucrări Științifice (IP), Oradea, 1968, p. 243.*
 b) **Arad — Grădiște** — Ibidem.
 c) **Arad — Fabrica Teba** — Ibidem.
 d) **Arad — Piața Bujac** — E. Dörner, *Urme ale culturii materiale dacice pe teritoriul arădan*, Ed. Mz. Arad, 1968, p. 27.
2. **Polfir** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 245.
3. **Cicir** (jud. Arad) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 243.
4. **Cipău** (jud. Mureș) — N. Vlăsa, în *SCIV*, XVI, 3, 1965, p. 501—518.
5. **Cociuba** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 245.
6. **Covăsinț** (jud. Arad) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 244.
7. **Cuvin** (jud. Arad) — Ibidem.
8. **Girișul de Criș** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 247—248.
9. **Grăniceri** (jud. Arad) — E. Dörner, *Urme...*, p. 27.
10. **Horia** (jud. Arad) — S. Dumitrașcu, *Așezări...*, p. 244.

^{***}) Pentru lista așezărilor și descoperirilor dacice din vestul României în sec. II—IV, am indicat lucrările cele mai recente, lucrări în cuprinsul cărora este menționată întreaga bibliografie privitoare la aceste așezări.

11. **Livada de Bihor** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 248.
12. **Măderat** (jud. Arad), **inform.** S. Dumitrașcu — Oradea.
13. **Moroda** (jud. Arad), **inform.** S. Dumitrașcu.
14. **Nădab** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 27.
15. **Oradea — Salca** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 248—249.
16. **Rîpa** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 245—246.
17. **Rohani** (jud. Bihor), — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 246.
18. **Sîmbăteni** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 27.
19. **Sîntana** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 17.
20. **Sîntandrei** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 251.
21. **Sîntion — Sere** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 249—251.
22. **Socodor** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 27.
23. **Șiclău** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 26.
24. **Șiria** (jud. Arad) **Ibidem.**
25. **Tămășada** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 247.
26. **Tășad** (jud. Bihor), **inform.** N. Chidioșan, Oradea.
27. **Tinca** (jud. Bihor) — S. Dumitrașcu, **Așezări ...**, p. 247.
28. **Zerind** (jud. Bihor), **Ibidem.**
29. **Zimandul-Nou** (jud. Arad) — E. Dörner, **Urme ...**, p. 27.

Legenda

- ▲ Tezaur monetar
 - Descoperire izolată
 - ◎ Loc de descoperire neprecizat
 - Granita actuală
 - Granita Daciei
- Scara=1:1250.000

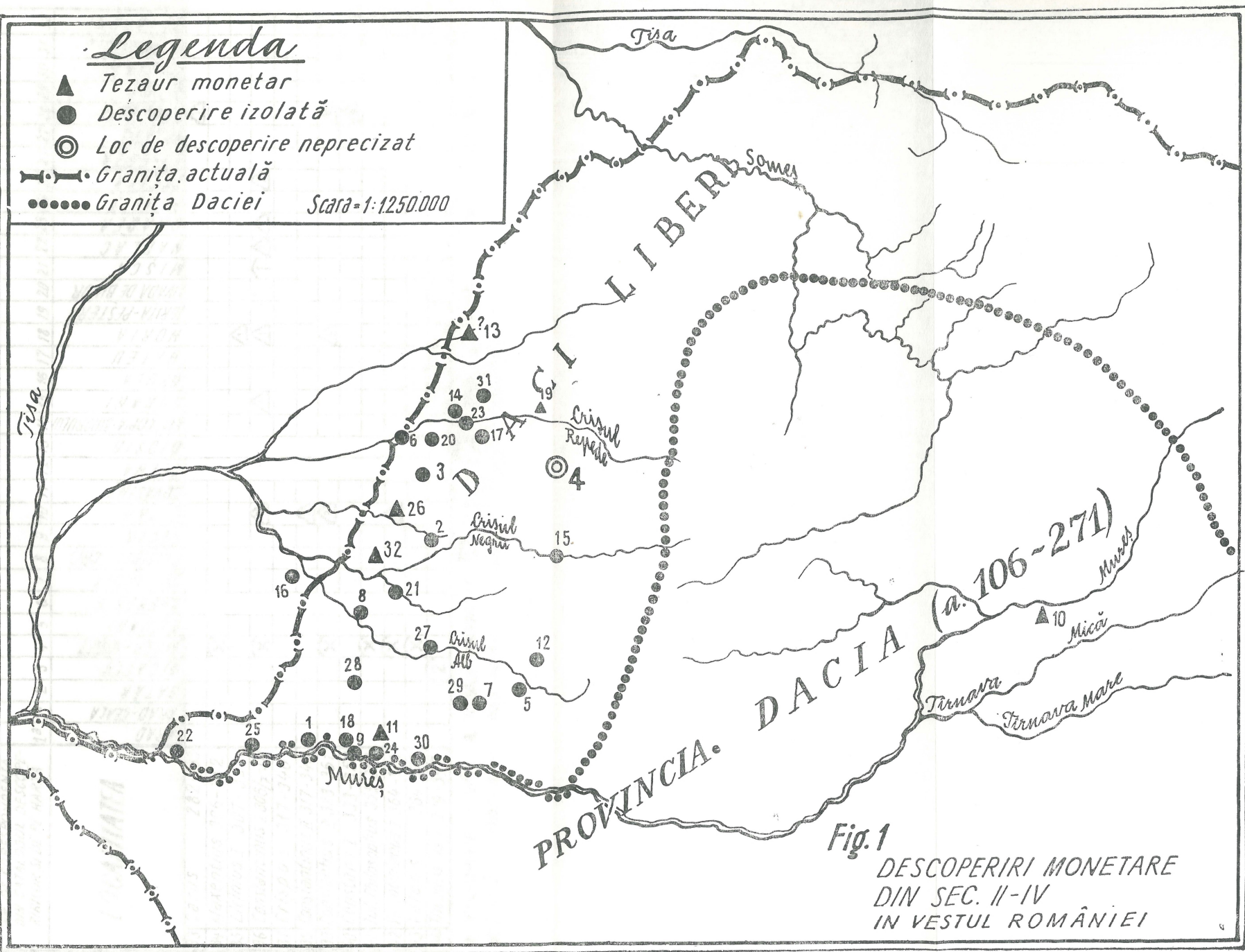

Fig.1
DESCOPERIRI MONETARE
DIN SEC. II-IV
IN VESTUL ROMÂNIEI

NR DE CORESPONDENȚĂ DIN CATALOGUL DESCOPERIRILOR ȘI DE PE HARTĂ		1 ^a	1 ^b	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32			
LOCALITATEA		ARAD	ARAD-CEREA	BATĂR	BICACIU	BIHOR-JUDEȚ	BUHANI	CHERESIG	CHISINDIA	CHISINEU-CRIȘ	CICIR	CIPAU	COVASINȚI	DEZNA	DIOSIG	EFESCOPIA-BIHORULUI	GURANI	GYULA	HAIIEU	HORIA	IGRITA-PESTERA	LIVADA DE BIHOR	MISCA	NADLAC	ORADEA	PAULIS	PECICA	SALONTA	SELEUS	SINTANA	TAUT	TROIASI	UILEACUL DE Munte	VINĂTORI			
NR. CRT.	ÎMPĂRĂTUL																																				
1	Republicane	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
2	Augustus 27 ien - 14 en																																				
3	Nero 54 - 68		⊗																																		
4	Galba 68-69																																				
5	Vitellius 68-69																																				
6	Vespasianus 69-79																																				
7	Titus 79-81		⊗																																		
8	Domitianus 81-96																																				
9	Traianus 98-117																																				
10	Hadrianus 117-138																																				
11	Sabina																																				
12	Ant. Pius 138-161		⊗	2		⊗																															
13	Faustina senior		⊗																																		
14	Marcus Aurelius 161-180		⊗																																		
15	Faustina iunior																																				
16	Lucius Verus 161-169																																				
17	Lucilla Veri																																				
18	Commodus 176-192			2																																	
19	Crispina																																				
20	Sept. Severus 192-211																																				
21	Julia Domna																																				
22	Caracalla 198 - 217		1																																		
23	Elagabalus 218-222																																				
24	Alex. Severus																																				
25	Gordianus III 238-244			2		⊗																															
26	Philippus I 244-249					⊗																															
27	Philippus iunior 247-249					⊗																															
28	Etruscilla																																				
29	Galienus 253-268																																				
30	Claudius II 268-270																																				
31	Aurelianus 270-275																																				
32	Probus 276-282																																				
33	Carus 282-283																																				
34	Maxentius 306-312					⊗																															
35	Licinius I 307-323																																				
36	Constantinus I 306/7-337					⊗																															
37	Crispus 317-340																																				
38	Constantinus II 317-340																																				
39	Constantinus II 323-361					⊗																															
40	Constans I 333-350					⊗																															
41	Jul. Philosophus 355-363					⊗																															
42	Valentinianus I 364-375					⊗																															
43	Valens 364-378					⊗																															
44	Theodosius I 379-395					2																															

● Descoperire izolată ▲ Tezaur monetar □ Aur ○ Argint △ Bronz ~ Metal neprecizat
 x Numărul monedelor neprecizat → Monedele se opresc la:

Fig. 2. Circulația monetară în vestul României în sec. II-IV e.n.